

L FAUT ÊTRE DEUX POUR DANSER LE TANGO

HET NEDERLANDSE CULTUURBELEID IN FRANKRIJK

Met de sluiting van het Institut Néerlandais in Parijs op 1 januari 2014 is een tamelijk abrupt einde gekomen aan een bijzondere culturele presentie van Nederland in Frankrijk. Bijna 57 jaar was het instituut het permanent zichtbare bewijs van de Nederlandse interesse in de Franse cultuur en van de Nederlandse ambitie om de eigen kunst en cultuur een plek te geven in een stad die een voorhoedepositie vervult in de internationale kunstwereld. In Nederlandse kunstkringen werd het als een buitensporig gezien dat Nederland een cultureel instituut in Parijs had. Dit initiatief van kunstverzamelaar Frits Lugt, de toenmalige culturele raad en de eerste directeur Sadi de Gorter bood kunstenaars de gelegenheid zich te presenteren in een omgeving die internationaal van betekenis was.

Wat heeft ertoe geleid dat de Nederlandse overheid door een radicale beëindiging van het subsidie, het lot bezegelde van een cultureel centrum dat in Parijs tot de meest gerespecteerde en succesvolle buitenlandse culturele instituten behoorde? Waren de prestaties van het instituut onder de maat of speelden andere argumenten een rol? En wat betekent het verdwijnen van het Institut Néerlandais voor de culturele betrekkingen met Frankrijk en voor de Nederlandse presentie aldaar? Is het toeval dat tegelijkertijd ook op een ander vlak de belangen van Nederland in Frankrijk onder druk komen te staan, nu de Frans-Nederlandse Academie niet langer door het Nederlandse Ministerie van Cultuur en Wetenschap wordt ondersteund en het onderwijs Nederlands aan het Lycée international in Saint Germain-en-Laye dreigde stopgezet te worden door beëindiging van de financiering vanuit Nederland?

BRAM BUIJZE

is in 1951 geboren in Kamperland. Studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Doceerde Nederlands als vreemde taal aan de Volksuniversiteit en het Goethe Instituut in Amsterdam. Startte in 1983 de taalafdeling aan het Institut Néerlandais in Parijs. Werkte van 1988 tot 1998 als senior beleidsmedewerker Internationaal Cultuurbeleid bij de Ministeries van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) en

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Was van 1998 tot 2002 hoofd Pers en Cultuur van de Nederlandse Ambassade in Ottawa (Canada). Werkte van 2002 tot 2009 bij de Raad voor Cultuur als secretaris Internationaal Cultuurbeleid en Culturele Diversiteit. Bereidde mee de viering voor van 300 jaar Vrede van Utrecht, die in 2013 plaatsvond. Werkt als adviseur internationale culturele samenwerking.

OVERHEIDSTAAK OF AUTONOME UITVOERING?

De beslissing om het Institut Néerlandais te sluiten, komt minder onverwacht voor wie de discussies kent die gedurende decennia plaatsvonden over de organisatie van het internationaal cultuurbeleid en de rol van particuliere instellingen daarin. Nu eens werd de stelling verdedigd dat internationale culturele betrekkingen ondergebracht moesten worden bij een ministerie (Cultuur dan wel Buitenlandse Zaken), omdat het internationale culturele contact een onderdeel was van een officieel kader; de verantwoordelijkheid van de overheid moest daarom volledig tot haar recht kunnen komen. Op andere momenten, en vooral vanaf medio jaren tachtig, werd gepleit voor een (semi-)autonome uitvoering van de internationale culturele betrekkingen, vanuit de opvatting dat ambtelijke inmenging op het culturele vlak vermeden moest worden. Deze verschillende visies bepaalden de dynamiek tussen de diverse ministeries die in de loop der tijden betrokken zijn geweest en nog zijn bij het internationaal cultuurbeleid: het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (inclusief de diverse voorgangers) en het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Wie deze geschiedenis bestudeert, kijkt er niet van op dat er uiteindelijk toch een moment is gekomen waarop de Nederlandse politiek en bureaucratie het doek hebben laten vallen voor het Institut Néerlandais.

Als beginpunt van deze geschiedenis kan de in 1989 gepubliceerde nota *Nederlandse culturele instituten in het buitenland* gelden. Daarin betoogde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) dat de regering niet langer de directe verantwoordelijkheid moest dragen voor de instituten, maar dat zij zich diende te

beperken tot het formuleren van een beleid op hoofdlijnen. De Raad bepleitte een goede afstemming van activiteiten tussen instituten en diplomatieke posten en stelde zich op het standpunt dat “oprichting van nieuwe instituten moet worden afgewogen tegen alternatieve aanwending van de daarvoor benodigde middelen”.¹ De WRR had bestudeerd hoe andere landen hun buitenlandse cultuurbeleid organiseerden en had daarbij onder meer gekeken naar het Goethe-Institut en de British Council. De Raad kwam tot de slotsom dat de uitgangspunten voor het ontwikkelen van dergelijke netwerken van instituten niet van toepassing waren op de Nederlandse instituten. Voor de ministeries die in die tijd betrokken waren bij de financiering van het Institut Néerlandais² kwam deze conclusie zeer gelegen: een cultureel instituut werd door hen beschouwd als te kostbaar en te veel opgesloten in een eigen wereld.³

Enkele jaren later werd die opvatting nog eens herhaald in het adviesrapport *Internationale Culturele Betrekkingen* (1992), dat – naast de constatering dat “van haar kant geen algemene adviezen nodig zijn voor een versterking van deze instituten”⁴ – een pleidooi bevatte voor versterking van de cultuurafdeling van enkele diplomatieke posten. Particuliere initiatieven tot het oprichten van Nederlandse culturele instituten her en der in de wereld werden door de overheid ondertussen met argusogen bekeken, uit vrees dat de rekening voor zo’n centrum uiteindelijk toch weer bij haar neergelegd zou worden. De ervaringen die zij had opgedaan met het Institut Néerlandais gaven voeding aan haar weerstand tegen het oprichten van meer culturele instituten elders in de wereld. Zo bleef het Institut Néerlandais een bijzonder geval in het buitenlandse cultuurbeleid van Nederland, en vooral een eenzaam geval.

In deze periode voltrok zich de eerste grote crisis rond het Institut Néerlandais. Zijn positie was verzwakt door spanningen tussen de beide oprichtingspartijen die in de loop van de jaren tachtig steeds verder opliepen. De Fondation Custodia, de stichting waarin de kunstverzamelaar Frits Lugt (1884-1970) zijn collectie had ondergebracht, bracht vanaf 1977 bij de Staat der Nederlanden huur in rekening voor het pand dat aanvankelijk kosteloos ter beschikking was gesteld. Op die manier zocht Custodia compensatie voor de afname van haar vermogen dat door de oliecrisis van 1973 sterk was geslonken. In de daaropvolgende jaren werd het huurbedrag nog enkele malen verhoogd, totdat het in 1984 400.000 gulden (meer dan 180.000 euro) bedroeg. Bij elke huurverhoging verloor het Institut Néerlandais meer goodwill bij de subsidieverstrekende ministeries. Het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur was daarin het duidelijkst, maar ook beide andere ministeries (Onderwijs & Wetenschappen en Buitenlandse Zaken) vonden dat er buitenproportioneel veel geld gependeerd werd aan het instituut aan de rue de Lille.

In 1989 verslechterden de verhoudingen tussen de Nederlandse overheid en de Fondation Custodia, toen deze laatste liet weten dat er voortaan geïndexeerde huur-

verhogingen betaald moesten worden. Daarmee zou de huur oplopen tot bijna 850.000 gulden (meer dan 385.000 euro). Volgens Eelco Brinkman, de toenmalige minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, legde het Institut Néerlandais inmiddels beslag op bijna 15 procent van het budget dat zijn ministerie voor bilaterale culturele betrekkingen had gereserveerd. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken besloot de samenwerkingsovereenkomst met de Fondation Custodia op te zeggen. Het Institut Néerlandais moest dan maar zijn deuren sluiten. Maar protest uit de Nederlandse en Franse cultuurwereld en een interpellatiedebat in de Tweede Kamer zorgden ervoor dat de Nederlandse Staat en de Fondation Custodia de onderhandelingen heropenden. Custodia matigde haar huureisen en een nieuw huurcontract werd getekend. Het voortbestaan van het Instituut Néerlandais was voorlopig veilig gesteld.

UNIFORMERING

Ondertussen hadden deze Parijse huurperikelen vaart gebracht in de plannen van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om de culturele vertegenwoordiging van Nederland in het buitenland te moderniseren. Het ministerie wilde in belangrijke culturele centra in de wereld een kleine organisatie op afstand van de overheid, bestaande uit mensen die hun sporen hadden verdiend in de praktijk van het culturele veld. In de nieuwe opzet zouden niet langer carrièrediplomaten, maar culturele professionals contacten opbouwen in het land van vestiging. Deze culturele makelaars zouden hun contacten inschakelen om kunstenaars en cultuurprojecten uit Nederland te presenteren en kunstenaars samen te laten werken met buitenlandse collega's en instellingen. Om steun te verwerven voor dit vernieuwingstraject gericht op een flexibele, minder kostbare en effectievere vorm van cultuurpromotie, werd het Institut Néerlandais regelmatig als afschrikwekkend voorbeeld gebruikt: een logge, dure instelling met een beperkt bereik. Zonder het wellicht te beseffen bevond het instituut zich in deze periode geïsoleerd in het internationaal cultuurbeleid: in een faire beoordeling van de werkelijke betekenis van het instituut voor de internationale positie van de Nederlandse kunst was vrijwel niemand geïnteresseerd.

De nieuwe opzet van het internationale culturele werk werd uitgetoetst in New York, maar heeft uiteindelijk nooit zijn beslag gekregen in de ideale, pure vorm die men voor ogen had. Hij ligt wel ten grondslag aan de veranderingen die later binnen de culturele afdeling van de diplomatieke dienst zijn doorgevoerd: in tegenstelling tot vroeger kunnen nu soms ook deskundigen uit het culturele veld aan de slag als cultureel attaché, en op sommige ambassades werd de culturele afdeling ook nog eens versterkt met medewerkers die expert waren in bepaalde kunstdisciplines.

Dat gebeurde ook in Parijs: met de benoeming van twee opeenvolgende directeurs alias *conseillers culturels*, afkomstig uit de culturele praktijk, ging het Institut Néer-

Het voormalige Institut Néerlandais aan de rue de Lille 121 in Parijs.

landais meer dan ooit een eigen koers varen. Tien jaren van bloei onder de directeuren Henk Pröpper en Rudi Wester plaatsten het instituut op de voorgrond als culturele ontmoetingsplaats voor Fransen en Nederlanders. Inhoudelijk ging het beter dan ooit, getuige ook de waardering die sprak uit de reacties in de Franse pers bij het bekend worden dat de subsidie aan het Institut stopgezet zou worden. Ook de Franse overheid erkende de kwaliteit van het instituut door voor sommige activiteiten financieel bij te dragen.

De recente bezuinigingsoperatie van de Nederlandse regering, die voor veel culturele instellingen in Nederland het einde betekende van hun soms al lange bestaan, bleek uiteindelijk ook noodlottig voor het Institut Néerlandais. Voor degenen die het internationaal cultuurbeleid nog altijd wilden ontdoen van wat zij ervoeren als een woekerend abces, was dit een uitgelezen moment. Terwijl men op het Institut nog bezig was de toekomstplannen aan te passen aan een eerder aangekondigde bezuiniging van 20 procent, werd in Den Haag besloten de subsidie helemaal stop te zetten. En evenals in 1989 vormde ook nu een door de Fondation Custodia gepresenteerde huurverhoging de aanleiding. Kon toen een sluiting van het instituut nog worden

afgewend door tussenkomst van de Tweede Kamer, dit keer was er niemand om de ondergang te voorkomen.

Opvallend is dat zelfs de Raad voor Cultuur, die in 2004 nog adviseerde het Institut Néerlandais in de vierjaarlijkse culturele beoordelingssystematiek op te nemen, zich niet over deze radicale subsidiestop heeft uitgesproken. Opvallend vooral, omdat dezelfde Raad wel van zich liet horen toen het Ministerie van Buitenlandse Zaken de beëindiging van de subsidie voor het Tropenmuseum te Amsterdam aankondigde, waardoor het museum dreigde te moeten sluiten. De Raad adviseerde toen “te voorkomen dat dit gebeurt, voordat goed in kaart is gebracht wat de gevolgen hiervan zullen zijn”. Zo’n door de Raad voorgestelde analyse van de mogelijke gevolgen ontbreekt in het geval van het Institut Néerlandais.

GEEN INHOUDELIJKE ARGUMENTEN

Evenals in 1989 lagen ook nu aan de beslissing tot stopzetting van de subsidie geen argumenten van inhoudelijke aard ten grondslag. Hoewel het instituut met zekere regelmaat werd afgeschilderd als een verouderd, weinig effectief en in zichzelf gekeerde instelling, is dat oordeel niet terug te vinden in officiële evaluatierapporten. In dit verband is het eerder verrassend dat het instituut juist een positieve beoordeling had gekregen van de inspectie van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Die concludeerde in 2003 dat een cultureel instituut in de Parijse context, waar culturele instituten een erkende rol spelen, een relevant instrument is. “Het instituut geeft via de activiteiten aandacht aan een versterking van het culturele profiel van Nederland en aan de verbetering van de culturele betrekkingen. De reorganisatie en de beleidsomslag uit 1997⁵ dragen sterk bij aan dit positieve oordeel. In het nieuwe beleid zijn duidelijk andere accenten gelegd die goed aansluiten bij de prioriteiten van het nieuwe internationaal cultuurbeleid.”

Ook was de inspectie positief over de effectiviteit van het instituut: “Het Instituut trekt een gevarieerder publiek dan voorheen door de diversificatie van activiteiten. Er worden ook regelmatig vervolgactiviteiten gerealiseerd, zowel binnen Frankrijk als internationaal. De makelaarsfunctie is sterk uitgebreid, en er wordt actief en gericht een netwerk opgebouwd. Doordat in het instituut nu ook gespecialiseerde medewerkers zijn aangesteld voor de belangrijkste disciplines kan deze makelaarsfunctie beter vervuld worden. Het instituut heeft ook bijgedragen aan een grotere naamsbekendheid van bepaalde Nederlandse kunstenaars en meer in het bijzonder van bepaalde kunstdisciplines waar Nederland zich op profileert zoals vormgeving en fotografie.”⁶

NIEUWE STRATEGIE

“*La Hollande réorganise sa diplomatie culturelle à Paris*”, kopte het weekblad *Les Échos* in augustus 2013. Voor de nieuw aangetreden *conseiller culturel*, die eerder in Duitsland als cultureel makelaar gedurende vier jaar de Nederlandse kunst en cultuur vanuit de Nederlandse ambassade in Berlijn heeft gepromoot, ligt er nu de opgave om die werkwijze ook in Frankrijk ingang te doen vinden. Op dezelfde wijze waarop ook Nederlandse ambassades in andere landen samenwerking zoeken met culturele lokale instellingen, zal hij Franse instellingen moeten interesseren voor het programmeren van voorstellingen, tentoonstellingen, lezingen etc. Hij kan zich daarbij gesteund weten door de Raad voor Cultuur, die in een advies aan de minister van Buitenlandse Zaken schetst hoe die aanpak er voor Frankrijk uit zou kunnen zien.⁷ Na een inventarisatie van de culturele infrastructuur van Frankrijk, toegespitst op die instellingen, initiatieven en personen die van internationaal belang zijn, en die voor Nederlandse kunstenaars, programmeurs, cultuurmakelaars aanknopingspunten bieden om zich in het Franstalige deel van de wereld te ontwikkelen, bepaalt de cultureel attaché samen met partners in Nederland welke accenten er zowel inhoudelijk als geografisch gelegd zullen worden. Daarbij moeten, aldus de Raad, ook die regio's en steden in beeld komen die zich de laatste decennia hebben laten kennen als centra van creativiteit en podia voor internationale erkenning, zoals de *Fonds régionaux de l'art contemporain* (FRAC). Daar bevinden zich ook veel festivals die internationale betekenis hebben, op het gebied van film, theater, muziek, opera, dans, fotografie. Samenwerking met de Vlamingen, die als naaste burens van oudsher sterker georiënteerd zijn op Frankrijk dan de Nederlanders, verdient aanbeveling, aldus de Raad.⁸ Een suggestie die evenals andere onderdelen van het advies door de minister van Buitenlandse Zaken zeer ter harte worden genomen, aldus minister Timmermans in zijn antwoord aan de Raad.⁹

De bekende vertaler (en naderhand ook diplomaat) Philippe Noble merkte in een interview in *de Volkskrant* in 1989 op dat de Nederlandse overheid destijds voor de gemakkelijke weg koos door de financiële problemen op te willen lossen middels sluiting van het instituut. Zorgvuldig cultuurbeleid had zowel destijds als nu moeten betekenen dat eerst goedkopere alternatieven voor de huidige locatie in kaart gebracht hadden moeten worden. Dat is niet gebeurd. In plaats daarvan is de ontmanteling van het Institut Néerlandais een feit. De onafhankelijke rechtsvorm waarbinnen het mogelijk was om de Frans-Nederlandse ontmoetingen te organiseren, is niet meer.

ONDERWIJS VAN DE NEDERLANDSE TAAL

Ongeveer tegelijkertijd met deze ontwikkeling in de Nederlands-Franse culturele samenwerking raakt de bezuinigingsoperatie van de Nederlandse regering ook op

andere terreinen de betrekkingen met Frankrijk. De taalafdeling van het Institut Néerlandais houdt tegelijk met het instituut op te bestaan. Maar er is uitzicht op een nieuw programma Nederlandse taalcursussen. Om het onderwijs aan kinderen en jongeren te kunnen voortzetten hebben ouders een vereniging opgericht: De Nederlandse School Parijs. En volwassenen kunnen vanaf februari 2014 hun cursussen volgen bij het Nouveau Centre Néerlandais, dat is opgericht door een oud-docent van het Institut Néerlandais en gezien kan worden als een doorstart van de cursussen die de laatste dertig jaar door het Institut werden verzorgd.

Ook taalcursussen elders in Frankrijk die tot dusver werden verzorgd met steun van de Stichting Nederlands Onderwijs in het Buitenland (NOB), onderzoeken hoe zij hun werk kunnen continueren zonder de financiële lasten volledig af te moeten wettelen op de cursisten zelf. Dat geldt onder andere voor het Nederlands en Vlaams Taalcentrum vlak bij Parijs, dat compensatie zal moeten vinden nu de jaarlijkse bijdrage die het kreeg van de Stichting NOB, per 1 januari 2014 is weggefallen. Duidelijk is nu al dat de ouderbijdrage voor de cursussen bijna verdubbeld dreigt te worden.

Ondertussen kreeg de Nederlandse sectie van het Lycée international in Saint Germain-en-Laye in de zomer van 2013 te horen dat de gehele financiering door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen per 1 januari 2014 zou worden stopgezet. Inmiddels is voor de komende twee jaren een financiële overgangsregeling getroffen, zodat het onderwijs aan de tweehonderd leerlingen voorlopig kan doorgaan.

ACADEMISCHE UITWISSELING

Ook in de academische samenwerking tussen beide landen verdwijnt een belangrijke speler. Als gevolg van maatregelen die het Nederlandse Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap nam “ter verhoging van de effectiviteit en efficiëntie van de infrastructuur” van de internationale samenwerking, zowel bilateraal als in Europees verband, verliest de Frans-Nederlandse Academie de financiële ondersteuning die zij sinds haar oprichting had gekregen om het secretariaat te laten functioneren.¹⁰ In 2000 nog had de Nederlandse overheid – samen met de Franse regering – het initiatief genomen tot de oprichting van de Frans-Nederlandse Academie en de *Réseau franco-néerlandais de l'enseignement supérieur et de la recherche*. Hun doel: versterking van de samenwerking tussen de kennisinstellingen in beide landen in het kader van de Europese ruimte voor onderwijs en onderzoek. Beide organisaties, de ene vanuit Utrecht, de andere vanuit Lille, stimuleerden de mobiliteit van docenten, onderzoekers en studenten door onder meer beurzenprogramma's. Ze organiseerden ontmoetingsdagen en publiceerden cahiers over actuele thema's in hoger onderwijs en onderzoek. Hoe deze activiteit in de toekomst zal worden uitgevoerd, is vooralsnog onduidelijk.¹¹

Eén aspect in de Nederlands-Franse samenwerking heeft in de toekomst in ieder geval meer aandacht nodig bij de Nederlandse partner: veel van de hierboven beschreven ontwikkelingen zijn door Nederland in gang gezet zonder vooraf de Franse partner te consulteren of zelfs maar te informeren. Zo'n handelwijze kan geen goed uitgangspunt zijn voor een vruchtbare samenwerking. *Il faut être deux pour danser le tango.*

Noten

- 1 *Tweede Kamer, vergaderjaar 1989-1990*, 21316, n° 2, p. 6.
- 2 Het Ministerie van Buitenlandse Zaken, het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- 3 De WRR had twee jaar eerder in *Cultuur zonder Grenzen* nog een pleidooi gehouden voor culturele instituten: versterking aan de Nederlandse instituten in Parijs, Rome en Jakarta, en oprichting van nieuwe instituten in Brussel, Keulen, Londen en New York. Het bedrijfsleven zou moeten bijdragen aan de financiering van de in deze "Nederlandhuizen" te organiseren activiteiten.
- 4 Bedoeld worden de onder het Ministerie van Buitenlandse Zaken ressorterende instituten in Jakarta en Parijs.
- 5 Bedoeld is hier de benoeming sinds 1998 van een directeur met culturele achtergrond die niet uit de diplomatieke dienst afkomstig is.
- 6 Rapport *De kunst van het Internationaal cultuurbeleid. EVALUATIE 1997 - 2000*.
- 7 De rol van de Raad voor Cultuur is opmerkelijk, want door zich niet uit te spreken over het besluit tot beëindiging van de subsidie aan het Institut Néerlandais, maar wel aan te geven hoe het nu verder moet, heeft hij achteraf de beslissing van de minister gelegitimeerd. Een ongebruikelijke rol voor het adviesorgaan, dat normaal gesproken juist aan de voorzijde van beslissingen een rol moet kunnen spelen. De adviesbrief bevat enkele storende slordigheden die de kwaliteit van dit advies niet ten goede komen. In zijn opsomming van wat er vanaf heden ontwikkeld zou moeten worden, suggereert hij impliciet dat het Institut Néerlandais op die punten faalde. Dat is op sommige punten aanwijsbaar onjuist.
- 8 Voor de integrale adviestekst over culturele vertegenwoordiging Frankrijk, zie <http://goo.gl/3DpfkU>.
- 9 Antwoord minister Timmermans: www.cultuur.nl/Upload/Docs/2013/reactie%20Timmermans.pdf
- 10 Kamerbrief *Herziening subsidiebeleid onderwijs subsidies*, 8 april 2011. Ook de subsidie aan het Duitsland Instituut in Amsterdam is verminderd.
- 11 Het Réseau franco-néerlandais van zijn kant blijft steun ontvangen van deze Franse instituties: het Ministerie van Buitenlandse Zaken, het Ministerie van Hoger Onderwijs en Onderzoek en de Universiteit Lille 3, waar het is gehuisvest. Het Réseau hoopt zijn werkzaamheden in 2014 voort te zetten door voortaan samenwerkingsprojecten aan te gaan met NUFFIC, de Nederlandse organisatie voor internationalisering in het hoger onderwijs.